

Monika Hajkowska*

Szkoła jako środowisko wychowawcze w myśli pedagogicznej Feliksa Jezierskiego

School As an Educational Environment in the Pedagogical thought of Feliks Jezierski

Abstract: Abstrakt: Feliks Jezierski (1817–1901) was a teacher, writer, and philosopher. His pedagogical interests arose on the basis of his professional and teaching work. In his writings devoted to the field of both pedagogy and philosophy, Jezierski addressed the important issue of school, especially the issue of teacher and student. In his deliberations, he presented an image of an institution that should prepare a young person for adult life. Feliks Jezierski did not concentrate on mastering the curriculum but on the ability to think and express his judgments. He made the teacher the most important link in the school, responsible for achieving the set goals. He combined his teaching and educational work, emphasizing the importance of his professional duties. Jezierski was convinced that the function he performed required special preparation and commitment. He perceived the needs of the student as a special criterion in the organization of teaching and upbringing.

Keywords: Feliks Jezierski, school, teacher, student, Kingdom of Poland.

* Monika Hajkowska (ORCID: 0000-0001-5524-4246) – dr, adiunkt w Instytucie Pedagogiki na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, kontakt: monika-hajkowska@wp.pl.

Wprowadzenie

Szkola jest instytucją oświatowo-wychowawczą zajmującą się kształceniem i wychowaniem dzieci i młodzieży, stosownie do przyjętych w społeczeństwie celów, zadań, koncepcji oświatowo-wychowawczych i programów. Osiąganiu tych celów służy odpowiednio przygotowana kadra nauczycielska. Nie bez znaczenia jest też zagadnienie stosunku rodziców do nauczycieli i odwrotnie. Na przestrzeni dziejów wytwarzała się wzajemna więź między szkołą a domem ucznia.

Problematyce organizacji pracy w szkole Feliks Jezierski poświęcił swoją pracę pt. *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego. Dzieło napisane dla rodziców i nauczycieli*¹. Artykuł ma na celu

- 1 F. Jezierski, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego. Dzieło napisane dla rodziców i nauczycieli*, Warszawa 1847.
- 2 W. Hahn, Feliks Jezierski, w: *Encyklopedia wychowawcza*, t. 6, Warszawa 1904, s. 1–4.
- 3 J. Lepianka, *Wychowanie społeczne w koncepcji Feliksa Jezierskiego*, „Zeszyty Naukowe. Prace Studium Nauk Społeczno-Politycznych” (Koszalin), 1 (1978 druk. 1980) s. 31–50; tenże, „*Twórczość jako kategoria filozoficzna w poglądach Feliksa Jezierskiego*”, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 2 (1982) s. 150–160; tenże, *Życie i twórczość Feliksa Jezierskiego*, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 4 (1984) s. 124–165; tenże, *Rola nauczyciela w życiu społecznym narodu i koncepcji Feliksa Jezierskiego (1817–1901)*, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 5 (1985) s. 118–139; tenże, *Filozofia społeczna Feliksa Jezierskiego i jej pedagogiczne implikacje*, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 6 (1986) s. 304–329; tenże, *Feliks Jezierski – życie i dzieło*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 32 (1989) nr 1, s. 21–38.
- 4 J. Michalski, *Wokół myśli o nauczycielu Feliksa Jezierskiego*, w: *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim. Od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości 1815–1918*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2016, s. 100–110.

ukazanie charakterystyki szkoły w myśli pedagogicznej autora. Oprócz wymienionego dzieła w tekście odwoływano się do jego prac z zakresu filozofii i filologii. W pracy posłużono się metodami charakterystycznymi dla nauk pedagogicznych.

Dotychczasowe badania nad postacią i działalnością Feliksa Jezierskiego podjęli m.in. Wiktor Hahn², Józef Lepianka³ oraz Jarosław Krajewski⁴.

Feliks Jezierski urodził się 15 maja 1817 r. Pochodził z rodziny szlacheckiej, jego ojcem był Leon Jezierski, rządcą majątków Zamoyskich i współwłaściciel wsi Kozłówka, matką Elżbieta de la Grande. Pierwsze nauki pobierał w domu rodzinnym, wspólnie z rodzeństwem. Od 1828 r. kontynuował je w szkole wojewódzkiej w Lublinie, następnie w 1830 r. w Szkole Tymczasowej Wydziałowej, a od 1833 r. już na stop-

niu średnim w gimnazjum wojewódzkim. W 1836 r. otrzymał stypendium Królestwa Kongresowego i rozpoczął studia wyższe z filozofii na Uniwersytecie Moskiewskim. Wiązał naukę z pracą w charakterze korepetytora oraz publicysty w czasopiśmie „Tygodnik Petersburski” wydawanym w języku polskim. Na łamach tego periodyku publikował pierwsze artykuły⁵. W 1840 r. po zakończeniu studiów z tytułem kandydata filozofii powrócił do Lublina i podjął pracę w rodzimym gimnazjum. Był w nim nauczycielem przedmiotów filologicznych do 1862 r., kiedy to objął stanowisko adiunkta na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Szkoły Głównej w Warszawie. Po zaledwie dwóch miesiącach pracy otrzymał półtoraroczny urlop naukowy i stypendium na wyjazd do Niemiec. Jego zwieńczeniem była rozprawa doktorska z filozofii, którą obronił 29 czerwca 1863 r. na Uniwersytecie w Jenie. Do Warszawy powrócił dopiero po roku, wykorzystując ten czas na dalszy rozwój naukowy, słuchanie wykładów na uniwersytetach m.in. w Heidelbergu, Getyndze, Berlinie. Mimo początkowych planów nie przyjął stanowiska w Szkole Głównej, ale rozpoczął pracę jako nauczyciel języka polskiego i przedmiotów historyczno-filozoficznych w IV Klasycznym Gimnazjum Męskim w Warszawie, a później inspektor i dyrektor tej szkoły.

Kierownictwo nad instytucją zakończył w 1873 r. Wówczas przez okres roku pełnił rolę pomocnika dyrektora Warszawskiego Okręgu Szkolnego, a także inspektora w gimnazjum płockim. Z uwagi na trudne obowiązki zawodowe, odmienne od tych nauczycielskich, w 1875 r. podjął decyzję o odejściu na emeryturę. Pozostając nadal do dyspozycji Dyrekcji Warszawskiej, do 1877 r. zajmował się nauczaniem w szkołach prywatnych w Warszawie⁶. Ponadto realizował się na płaszczyźnie publicystycznej jako redaktor miesięcznika literacko-naukowego „Biblioteka Warszawska”⁷ i autor tekstów w czasopismach

- 5 P. Żbikowski, Feliks Jezierski, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964–1965, s. 199.
- 6 J. Lepianka, *Feliks Jezierski – życie i dzieło*, s. 21–38; P. Żbikowski, *Feliks Jezierski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964–1965, s. 199–200.
- 7 „Biblioteka Warszawska” – czasopismo ukazywało się w latach 1841–1915. Redaktorami byli: Antoni Józef Szabrański, Kazimierz Władysław Wójcicki, Leon Łubieński, Michał Baliński, Antoni Potocki, Antoni Waga, Aleksander Tyszyński, Feliks Jezierski, Józef K. Plebański, Adam Krasiński. Problematyka, którą poruszano na łamach pisma, była dosyć szeroka, artykuły dotyczyły m.in.: nauk społecznych, ścisłych, przyrodniczych i technicznych; J. R. Błachnio, *Biblioteka Warszawska forum polskiej filozofii w latach 1841–1915*, Bydgoszcz 1999, s. 7–8.

„Prawda”⁸, „Kłosy”⁹, „Przegląd Naukowy”¹⁰, sekretarz redakcji *Encyklopedii wychowawczej*¹¹. Publikował prace pod pseudonimami: Fulham, K.L., Karol Lewald¹².

Prywatnie Feliks Jezierski był mężem Konstancy Józefy Marianny Górskiej, z którą miał czworo dzieci, synów: Feliksa, Saturnina i Wacława oraz córkę Joannę Beatę. Zmarł 15 grudnia w 1901 r. w Warszawie¹³.

8 „Prawda” – tajne czasopismo wychodzące w 1863r. w Warszawie. Redaktorem był Władysław Sabowski. Przewodnim hasłem pisma była jedność w walce z zaborcą i włączenie wszystkich sił politycznych; E. Tomaszewski, *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego (1832–1864)*, w: *Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1975, s. 190.

9 „Kłosy” – tygodnik literacki, naukowy i artystyczny, wydawany w Warszawie w latach 1865–1890. Założycielem pisma był Stanisław Lewental; M. Brykalska, *Kłosy. Czasopismo Ilustrowane Tygodniowe*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984, s. 449.

10 „Przegląd Naukowy” – czasopismo naukowo-literackie, wydawane nieregularnie w Warszawie w latach 1842–1848. Redaktorami byli Henryk Skimbrowicz Edward Dembowski; M. Stepień, *Przegląd Naukowy, Literaturze, Wiedzy i Umnictwu Poświęcony*, w: *Literatura polska*, t. 2, Warszawa 1985, s. 245–246.

11 Archiwum Państwowe w Warszawie, Zbiór Korozyńskich, sygn. X/912, k. 1.

12 W. Hahn, *Feliks Jezierski*, s. 4.

13 J. Lepianka, *Feliks Jezierski – życie i dzieło*, s. 25, 295

14 *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Oświecenia*, Warszawa 1868, t. 3, s. 149, 151.

15 Archiwum Państwowe Lubelskie, Gimnazjum Wojewódzkie Lubelskie, sygn. 160, k. 4; sygn. 132, k. 56–57; sygn. 131, k. 54, 669, 720, 744, 746; sygn. 192, k. 309–310, 319, 332; sygn. 159, k. 295, 712.

Działalność nauczycielska

W 1840 r., po zakończeniu studiów Jezierski podjął pracę w gimnazjum wojewódzkim, w tym samym, do którego uczęszczał jako uczeń. Szkoła powstała zgodnie z założeniami Ustawy dla gimnazjów, szkół powiatowych i elementarnych, czyli parafialnych z 1833 r. Miała ona na celue „dostarczenie środków przyzwoitego ukształcenia tej młodzieży, dla której, wedle jej stanu, dostateczna jest edukacja, jaką się w gimnazjach odbiera, i usposobienie przygotowawcze tych, którzyby ukończywszy kursa gimnazjalne, pragnęli nabywać wyższych nauk”¹⁴. W 1840 r. w szkole przeprowadzono reformę zgodnie z wymaganiami Ustawy dla gimnazjów, szkół obwodowych tudzież elementarnych Okręgu Naukowego Warszawskiego. Gimnazjum nadano wówczas głównie charakter filologiczny, a Feliks Jezierski dołączył do grona nauczycieli wykładających nauki filologiczne¹⁵. W zespole było wielu

znanych pedagogów, m.in.: ks. Franciszek Szydoczyński¹⁶, Łukasz Koncewicz¹⁷ i Jakub Daniewski¹⁸. W chwili rozpoczęcia pracy przez Jezierskiego na stanowisku nauczyciela dyrektorem szkoły był Rosjanin Piotr Sijanow, były wojskowy bez przygotowania pedagogicznego¹⁹. Mimo trudnej atmosfery wynikającej z polityki rusyfikacyjnej Jezierski dał się poznać jako osoba wymagająca, ale życzliwa i sympatyczna dla swoich uczniów. Nadali mu oni przezwisko „Dikas”, ponieważ na lekcjach języka łacińskiego wezwanego do odpowiedzi pytał, rozpoczynając od słów „dicas mihi” [powiedz mi]²⁰. Niektórzy nazywali go od imienia „Felem”²¹. We wspomnieniach jego ucznia Henryka Wiercieńskiego zachował się wyjątkowy obraz Jezierskiego jako człowieka o wielkiej wiedzy i pasji, którą potrafił dzielić ze swoimi podopiecznymi. Na lekcjach języka polskiego prowadził ciekawe wykłady z literatury polskiej. Zaliczał się do tych nielicznych nauczycieli, którzy „najsilniejsze ślady może w pamięci uczniów swych pozostawili i nadali kierunek myślom, aspiracjom i pracom późniejszym wychowanego pod ich okiem pokolenia”²². Podobne wspomnienia zachował Wiktor Gomulicki, absolwent gimnazjum lubelskiego. Uczęszczał on do Jezierskiego na lekcje logiki, historii literatury powszechnej i historii literatury polskiej. Wspominał on, że na lekcje tego nauczyciela uczniowie czekali z utęsknieniem. Nie tylko potrafił przekazywać wiadomości w sposób interesujący, ale pozostawiał także niedopowiedzenia, skłaniając uczniów do refleksji i własnych poszukiwań w obrębie przedstawianego zagadnienia czy

- 16 Ks. Franciszek Szydoczyński, nauczyciel religii, prefekt szkoły w latach 1836–1846; *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870. Materiały źródłowe, wybór, wstęp i oprac.* K. Poznański, Warszawa 1993, s. 66, 104; I. Sadurski, *Korpus nauczający Gimnazjum Wojewódzkiego (gubernialnego) w Lublinie w latach 1832–1864*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 35 (2007) nr 2, s. 154–155.
- 17 Łukasz Koncewicz, nauczyciel języków starożytnych, autor słownika polsko-łacińskiego; A. Grychowski, *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich od średniowiecza do 1968 r.*, Lublin 1974, s. 162.
- 18 Jakub Daniewski, nauczyciel matematyki wyższej, związany ze szkołą od 1833 roku; tamże, s. 158.
- 19 H. Raczek, *Gimnazjum lubelskie w okresie międzypowstaniowym (1833–1863)*, w: *Szkoła czterech wieków. Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Staszica w Lublinie*, red. R. Kucha, Lublin 1992, s. 104–105.
- 20 A. Grychowski, *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich od średniowiecza do 1968 r.*, Lublin 1974, s. 158. Skracam przypisy
- 21 J. Lepianka, *Feliks Jezierski – życie i dzieło*, s. 24.
- 22 H. Wiercieński, *Pamiętniki*, przedmowa i opracowanie A. Zajączkowski, Lublin 1973, s. 73.

tematu²³. Ponadto wyróżniało go przyjacielskie, czasem ojcowskie podejście do ucznia. Nie wzbudzał nienawiści czy urazy, a jedynie szacunek i podziw słuchających go²⁴. Aleksander Głowacki również wymieniał jego nazwisko wśród tych, którzy ukształtowali jego umysł i uszlachetnili serce²⁵. Podobnie wyrażał się o nauczycielach gimnazjum Julian Wieniawski²⁶. Feliks Jezierski był jego nauczycielem logiki. Uważał go za uczonego, ale czasem jego wykład był dla niego trudny do zrozumienia²⁷. Zachowane wspomnienia uczniów Jezierskiego dają podstawę do postawienia tezy, że należał do nauczycieli lubianych i cieszących

23 W. Gomulicki wspominał: „Inaczej było z „kursami” Jezierskiego. One były tylko bramą, wiodącą do pięknego, pełnego ponęt ogrodu. Nauczyciel tę bramę otwierał, piękności wskazywał, przedstawiał plan ogrodu, uczył zachowania się w nim – i odchodził. Kto później sam, z własnego popędu, bramy nie przekroczył, w wonne, kwietne szpalery nie zapuścił się, musiał być albo kaleką duchowym, albo urodzonym zjadaczem chleba... razowego”; W. Gomulicki, *Warszawa wczorajsza*, zebrał i oprac. J. W. Gomulicki, Warszawa 1961, s. 262.

224 Tamże, s. 261–263.

25 B. Prus, *Kroniki*, t. 20, Warszawa 1970, s. 332.

26 Julian Wieniawski pisał: „Gimnazjum lubelskie miało podówczas w r. 1844 do 1848 wybornych nauczycieli, będących prawdziwymi przyjaciółmi młodzieży, którym uczniowie odpłacali się zupełną wzajemnością”; J. Wieniawski (Jordan), *Kartki z mego pamiętnika*, Warszawa 1911, s. 17.

27 Tamże, s. 17.

28 L. Królikowski, *Szkolnictwo dawnej Warszawy. Rzecz o korelacji pomiędzy rozwojem miasta a szkolnictwem. (Od połowy XVII wieku do wybuchu drugiej wojny światowej)*, Warszawa 2008, s. 417.

29 W. R.-S., W. A.-Sz., *Jezierski Feliks (1817–1901)*, w: *Dawni pisarze polscy, od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 2, Warszawa 1983, s. 51–52.

się ogólną sympatią. W tym szczególnym okresie, w którym edukacja oparta była na zastraszaniu, karności i surowej dyscyplinie, taka postawa wydawała się wyjątkowa.

Pracę w gimnazjum zakończył Jezierski po 22 latach, w 1862 r. Wówczas objął stanowisko adiunkta w Szkole Głównej w Warszawie. Nie zachowały się informacje na temat jego pracy pedagogicznej na uniwersytecie. Był to czas poświęcony głównie na studia i rozwój naukowy. Klęska powstania styczniowego, a w jej następstwie zmiany w postaci unifikacji Królestwa Polskiego z Cesarstwem pod względem organizacyjnym, kulturowym, językowym wpłynęły na decyzję Jezierskiego o odejściu ze Szkoły Głównej. W 1864 r. dołączył do grona nauczycieli w IV Gimnazjum Klasycznym Męskim na Alejach Ujazdowskich w Warszawie²⁸.

Feliks Jezierski zajmował się działalnością pisarską²⁹. W jego twórczości znalazły się artykuły i prace

z zakresu filozofii³⁰ i filologii³¹, historii³² i pedagogiki³³. Podejmował się także przekładów prac zagranicznych³⁴, w kręgu jego zainteresowań były również literatura i poezja, które znalazły się wśród tłumaczonych prac. Dokonywał przeglądu opublikowanych dzieł naukowych³⁵.

Szkoła

Zagadnienia z zakresu pedagogiki były mu bliskie z uwagi na pracę i wykonywany zawód. Szkoła w opinii Jezierskiego stanowiła przede wszystkim system środków, a nie wyłącznie celów, które powinna realizować. Widział w niej miejsce, które będzie stwarzać możliwości do rozwoju uczniów. Ponadto musi rozwijać myślenie analityczne i syntetyczne. Uważał to za niezwykle ważny cel tej instytucji. Powinna także nadawać myśleniu i rozumowaniu uczniów określony kierunek, uczyć dochodzenia do prawdy³⁶.

- 30 F. Jezierski, *Ogólny przegląd estetyki Hegla*, „Przegląd Naukowy”, 7 (1848) nr 19, s. 23–32; tenże, *O dwóch pierwiastkach myślenia*, „Przegląd Naukowy”, 4 (1845) nr 9, s. 308–309; *Męczennicy myśli wg I. Barniego i A. Krzyżanowskiego*, oprac. K.L., Warszawa 1883.
- 31 F. Jezierski, *Przygotowania do wiedzy mowy polskiej*, Warszawa 1843; *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami*, t. 3, cz. 2: *Dzieje literatury nowożytnej, okres pierwszy – czasy humanizmu i reformacji*, oprac. F. Jezierski, Warszawa 1891; *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami*, t. 4, cz. 1: *Dzieje literatury nowożytnej, okres drugi – czasy reakcji i pseudo-klasycyzmu*, opracowany przez E. Porębowicza, J. A. Święckiego, F. Jezierskiego, Warszawa 1893.
- 32 K. Lewald, *Historia XIX wieku na podstawie źródeł i najnowszych opracowań*, Warszawa 1888.
- 33 F. Jezierski, *Społeczne i naukowe stanowisko szkoły*, „Przegląd Naukowy”, 4 (1845) nr 20, s. 645–655; tenże, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego. Dzieło napisane dla rodziców i nauczycieli*, Warszawa 1847; tenże, *Ćwiczenia pamięci*, w: *Encyklopedia wychowawcza*, red. J. T. Lubomirski, E. Stawski, S. Przystański, J. K. Plebański, t. 2, Warszawa 1982, s. 608–617.
- 34 H. W. Longfellow, *Ewangelina, powieść z dziejów anglo-amerkańskich*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1857; tenże, *Złota legenda*, tłum. z ang. F. Jezierski, Warszawa 1857; E. Fulham, *Biała Góra*, z ang. tłum. F. Jezierski, Warszawa 1859; H. W. Longfellow, *Duma o Hawiacie*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1860; J. W. Goethe, *Faust*, cz. 1, 2, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1880; F. A. Lange, *Historia filozofii materialistycznej i jej znaczenie w teraźniejszości*, t. 2, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1881; J. Brandes, *Główne prądy literatury XIX stulecia*, t. 1–5, Warszawa 1882–1884; P. B. Shelley, *Prometeusz rozpętany*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1987; J. Gordon Byron, *Dwie tragiedye historyczne. Dwaj Foskarowie, Marino Faliero*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1889; J. Berkely, *Rzecz o zasadach poznania*, red. H. Struve, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1890.
- 35 F. Jezierski, *Dokonania*, „Przegląd Naukowy”, 2 (1843) nr 3, s. 120; Archiwum Państwowe w Warszawie, Zbiór Korotyńskich, sygn. X/912, . k. 1. Skracam przypis
- 36 Jezierski pisał o konieczności rozwoju myślenia, samodzielności, umiejętności oraz oświecie; tenże, *O dwóch pierwiastkach myślenia*, s. 308–309; tenże, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego*, s. 35, 274–275.

Siłę jej postrzegał jako współdziałanie całej społeczności szkolnej w dążeniu do jednego celu, jakim było wychowanie i edukacja dzieci i młodzieży³⁷. W jego przekonaniu zarówno teoria, jak i praktyka, którą zdobędzie uczeń, stanowi jedynie środek do osiągnięcia tego celu³⁸. W związku z tym przekonywał, że dobór treści programowych realizowanych w szkole nie stanowi nadrzędnego celu³⁹. Obalał tezę, że instytucja, która nie kształci w zakresie języków obcych, jest bezużyteczna. Z naciskiem podkreślał, że główny ciężar szkoły to proces nauczania zdolności myślenia, a nie realizacja treści w obrębie poszczególnych przedmiotów. Wśród przedmiotów wyróżniał logikę, ponieważ jego zdaniem miała wpływ na proces myślenia. Podkreślał znaczenie historii i literatury starożytnej, gdyż poszerzały horyzonty ucznia i umożliwiały mu ukazanie szerokiej perspektywy mądrości ludzkiej⁴⁰. Program nauczania poszczególnych zagadnień w zakresie przedmiotu radził układać w sposób przemyślany, z zastosowaniem zasad dydaktycznych, w szczególności stop-

niowania trudności. Treści powinny być spójne, wzajemnie z siebie wynikające, od prostych problemów do bardziej zaawansowanych⁴¹. Był jednak przeciwny wszelkiej powierzchowności w poznaniu materiału. W procesie nauczania Jezierski zalecał, aby nauczyciel nie skupiał się na przekazaniu szczegółowego, obszernego w swoich rozmiarach materiału i jego przyswojeniu przez ucznia. Dydaktyka, którą proponował, oparta była na kształceniu pamięci, wyobraźni i rozumu⁴². Umiejętność myślenia radził rozwijać, stosując metodę Sokratesa i wykorzystując w tym celu pytania, które miały skłonić ucznia do samodzielnych wypowiedzi i wniosków, twórczych refleksji. Był przekonany, że metoda dialogowa pozwoli wydobyć, podobnie jak praktykował to grecki filozof, wiedzę i potencjał

37 Tenże, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego*, s. 130.

38 „Dążenie szkoły powinno koniecznym wypływać, i wypływa rzeczywiście, z ogólnego dążenia oświaty. Oświata zaś, nie polega na ogromie różnorodnych wiadomości, a ideałem oświaty nie jest wszechwiedza empiryczna; lecz foremny postęp wyobrażeń...”; tamże, s. 221.

39 „[...] czy to będzie historia, czy wiedza języka, czy cokolwiek bądź; umysł tego ucznia niezawodnie rozwinąć się musi. Wypada więc ztąd: że wybór przedmiotów w szkołach, jest mniej więcej rzeczą obojętną, ponieważ mniej lub więcej ma w sobie pierwiastek rozumowany, czyli stronę teoretyczną”; tamże, s. 221.

40 Tamże, s. 201, 222.

41 Tamże, s. 219. Właściwy sobie układ treści prezentował na temat nauki mowy. Podejmował problem m.in.: odpowiedniej artykulacji dźwięków, utrzymania oddechu, wymawiania spółgłosek i samogłosek, deklinacji, zagadnienia rodzaju, liczby i czasu itp.; tenże, *Przygotowania do wiedzy mowy polskiej*, Warszawa 1843.

42 Tenże, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego*, s. 151–153.

wychowanka. W realizacji programu poszczególnych przedmiotów podpowiadał dobór odpowiednich metod nauczania. Za właściwy uważał wykład, który umiejętnie prowadzony miał za zadanie wzbudzić ciekawość i zainteresowanie wychowanków⁴³. Ta metoda nauczania, jego zdaniem, sprawdzała się na lekcjach historii, prowadziła do myślenia analitycznego i umiejętności syntezy. Dzięki odpowiednio przedstawionym informacjom uczeń nabywał wiadomości i wiązał je w logiczną całość, co Jezierski stawiał jako nadrzędny cel⁴⁴. Za główny uważał umiejętność myślenia, łączenia faktów, ujęcia wiadomości w określonej perspektywie. Każde omawiane zagadnienie powinno budzić refleksję i zastanowienie, skłaniać do zadawania pytań o znaczenie, potrzebę znajomości przekazywanych treści⁴⁵.

Wychowanie i nauczanie w szkole opierał na założeniach chrześcijańskich, zgodnie z twierdzeniem, że zarówno celem, jak i najwyższym pojęciem jest wiara w Boga. Religię postrzegał jako przede wszystkim sprawę uczucia i serca, a następnie rozumu. Nauczyciel odgrywał w tym procesie rolę znaczącą⁴⁶.

Podczas nauki w szkole proponował odpowiednie ćwiczenia pamięci służące jej rozwojowi. Kluczem do przyswojenia materiału przez ucznia była jego jasna i zrozumiała prezentacja przez nauczyciela. Zalecał odpowiedni, logiczny rozkład treści, podział na grupy i działy. Podczas lekcji nauczyciel miał udzielać wskazówek, wyjaśniać kwestie trudne i skomplikowane. Systematyczność, częstotliwość w powtarzaniu materiału dawała jego zdaniem dużą gwarancję na opanowanie treści. Propagował ćwiczenia, w których uczniowie prezentowali opanowany materiał innym uczniom bądź rodzicom. W przypadku problemów z pamięcią radził wytrwałość, cierpliwość i spokój. Bezwzględnie krytykował w tym procesie chaos i szybkie tempo⁴⁷.

Jezierski nie pomijał zagadnienia organizacji nauczania i właściwej higieny pracy. W tym celu radził, aby wprowadzać przerwy na odpoczynek i relaks, również podczas samodzielnej pracy ucznia w domu⁴⁸.

W charakterystyce szkoły podejmował zagadnienie jej wpływu na historię. W jego ujęciu jest ona instytucją historiotwórczą, czyniąc tym samym z uczniów przyszłych reformatorów życia intelektualnego, gospodarczego i ekonomicznego. Podkreślał jej znaczenie w pielęgnowaniu dorobku i kultury narodowej⁴⁹. Uważał, że szkoła jest miejscem kształtowania charakterów. Narzucanie czegokolwiek na siłę, działanie pod przymusem

43 Tamże, s. 175–177.

44 Tamże, s. 186–187.

45 Tamże, s. 35.

46 Tamże, s. 139–143.

47 Tenże, *Ćwiczenia pamięci*, s. 608–617.

48 Tamże, s. 615.

uważał za szkodliwe, a wprowadzone w ten sposób wiadomości czy zasady za krótkotrwałe⁵⁰.

Działalność szkoły opierał Jezierski na idei sprawiedliwości, dlatego sprzeciwiał się wykorzystywaniu przez nauczyciela stanowiska i pozycji społecznej do oceny i krytyki uczniów⁵¹. W instytucji tej zwracał uwagę na ideę wspólnoty, łączącą wszystkich członków. Z uwagi na tę cechę radził kształtować w uczniu życzliwość, koleżeństwo, przyjaźń, a nawet miłość do drugiego człowieka, które stanowiły gwarancję istnienia dobrej atmosfery w szkole. W edukacji szkolnej doceniał zarówno potrzeby grupy, jak i pojedynczych uczniów, łączył wspólne cele nauczania z indywidualnymi⁵².

Nauczyciel

W przedmowie do pracy *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego* Jezierski podejmował kwestię znaczenia przygotowania do zawodu nauczycielskiego⁵³. Przekonywał, że nauczyciel podobnie jak ojciec czuwa nie tylko nad zdrowiem fizycznym, ale przede wszystkim nad duszą wychowanka, ponieważ kształtuje jego charakter⁵⁴. Apelowal do nauczyciela: „Pamiętaj co ci jest powierzone, powierzonom ci jest duchowy skarb społeczeństwa, bądź więcej niż jego opiekunem, bądź Aniołem stróżem”⁵⁵. Zadanie to było możliwe do zrealizowania tylko przy wykorzystaniu miłości, wiary i powagi w stosunku do uczniów. Pierwsza pozwalała zdobyć zaufanie dziecka, druga pełne poddanie się wpływowi nauczyciela, a trzecia szacunek i autorytet w oczach ucznia. Jezierski

z nich wszystkich za szczególną uważał wiarę, „wieniec stosunków nauczyciela z uczniami”⁵⁶. Prezentował pogląd, że pedagog, który właściwie układał relacje z wychowankami, nie osłabiał ich samodzielności we własnych poszukiwaniach, pozwalał na swobodny rozwój indywidualności. Za konieczne i szczególne przydatne uważał przygotowanie nauczyciela z zakresu psychologii⁵⁷.

Wymagał od pedagoga nie tylko doskonałej znajomości przedmiotu, którego nauczał, ale również uważnego śledzenia i pozyskiwania nowych informacji w swojej dziedzinie oraz podążania

49 Tamże, s. 28; J. Lepianka, *Wychowanie społeczne w koncepcji Feliksa Jezierskiego*, s. 39.

50 F. Jezierski, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego*, s. 97–98.

51 Tamże, s. 100.

52 Tamże, s. 119–121.

53 Tamże, s. VIII

54 Tamże.

55 Tamże, s. 21.

56 Tamże, s. 22.

57 Tamże, s. 84–98.

za zmianami. Był przeciwnikiem rutyny i marazmu w pracy, dlatego zalecał stały rozwój naukowy i świeże spojrzenie na postęp nauk⁵⁸.

Apelował do nauczyciela o świadomość moralną i szczerść z uczniami, zobowiązywał do właściwej postawy i zachowania w zgodzie z własnym sumieniem⁵⁹. Podejmował wielokrotnie zagadnienie odpowiedzialności za ucznia ciężące na nauczycielu. Był przekonany, że wychowanek obdarza go zaufaniem i miłością, dlatego tym bardziej pedagog powinien zdawać sobie sprawę ze swojego posłannictwa⁶⁰. Szczególnie ważne było oddziaływanie moralne nauczyciela na ucznia. Jezierski wyrażał pogląd, że jest to zadanie niełatwe, wymaga taktu i wyczucia od pedagoga. W tej sferze należało zachować delikatność w stosowaniu środków wychowawczych. Dyscyplina wykorzystana w nadmiarze mogła przynieść efekt odwrotny. Krytykował upokorzenie, ironię i wyższość czy dumę jako negatywne cechy relacji nauczyciel–uczeń⁶¹. Przeciwstawiał im miłość i pełne oddanie, które w przypadku dzieci było zawsze trafnym rozwiązaniem. W przypadku uczniów po osiemnastym roku życia zwracał uwagę na ich indywidualność i zaawansowany proces rozwoju charakteru. W odpowiedzi na te zmiany w wychowankach podpowiadał nauczycielowi przyjęcie rozumnej, serdecznej postawy i partnerstwo w szanowaniu ich uczuć i emocji⁶².

Jezierski czynił nauczyciela odpowiedzialnym za wychowanie moralne ucznia, którego podstawy opierał na prawdzie i uczciwości. Zobowiązywał pedagoga do natychmiastowego reagowania w sytuacjach trudnych, kiedy dochodziło do łamania zasad moralnych i etycznych. Wówczas radził, odwołując się do sumienia, piętnować kłamstwo, natomiast uczyć szczerości i otwartości, taktownie wytykać błędy i przede wszystkim działać profilaktycznie przez rozmowy⁶³. Był świadomy, że młody człowiek uczy się na własnych doświadczeniach, na które składają się porażki i złe zachowania⁶⁴.

58 Tamże, s. 266–267.

59 Tamże, s. 103.

60 „Uczeń kocha nauczyciela, jest to uczucie poranne, może najwcześniejsze w jego życiu; pierwsze uderzenie serca poświęca dla matki, drugie dla ojca i nauczyciela”; tamże, s. 130; tenże, *Ćwiczenia pamięci*, s. 617.

61 Tenże, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego*, s. 50–58.

62 Tamże, s. 61–62.

63 Jezierski radził: „Zły czyn jest już dla ciebie karą, bo miesza w tobie przedwieczną harmonię ducha z indywidualnością. Uczciwa szczerota i otwartość jest cnotą i zasługą, skrytość i kłamstwo zniewagą przeciw godności człowieczeństwa”; tamże, s. 125.

64 „Wiek młody to nie jest pora, któraby wymagała wytopienia złego ostrzem, karczowania przesądów, nałogów; owszem jest to wiek powolnego najdelikatniejszego hodowania rośliny, czulej zarówno na złe jak i na dobre wpływy”; tamże, s. 128.

W celu lepszego zrozumienia powinności nauczycielskich Jezierski radził odnieść się do własnych wspomnień i potrzeb dziecięcych. W oczach ucznia nauczyciel miał być osobą serdeczną, szlachetną, łagodną, ale wymagającą i wspierającą. Stosował nierzadkie porównanie nauczyciela do ojca, który podobnie jak on obdarzał syna miłością⁶⁵. U Jezierskiego nauczyciel to człowiek wręcz doskonały, o wyjątkowych zaletach i zdolnościach. Apelowił, że „ma być miłośnikiem zawodu i przyjacielem dzieci”⁶⁶, co powinno mieć zastosowanie nie tylko w codziennym zachowaniu i stosunku do uczniów, ale również w procesie dydaktycznym. O nauczycielu z zamiłowania miała świadczyć jego postawa, przekonania i o znaczeniu i prawdziwości jego sądów i wiedzy, a nawet spojrzenie i mowa ciała. Zdaniem Jezierskiego nauczanie w szkole miało być jak druga skóra, nie mogło ograniczać się jedynie do wykonywania obowiązków⁶⁷.

Jezierski nie pomijał znaczenia pierwszego kontaktu nauczyciela z uczniem. Według niego pierwsze spotkanie z wychowankami było szczególnie ważne, ponieważ oddziaływało na ich duszę i serce⁶⁸. Pisząc o wychowaniu moralnym dziecka, podejmował zagadnienie właściwego przykładu i świadomości jego rozwoju. Podkreślał, że nie bez znaczenia jest w tym procesie wiek dziecka. Z młodszymi uczniami radził stopniowo rozwijać uczucia, wykorzystując w tym

celu właściwe przykłady, obrazy, powiastki⁶⁹, a w przypadku młodzieży zalecał odwoływać się do ich świadomości, serca i rozumu⁷⁰.

W procesie przekazu poglądów i wyobrażeń radził odwoływać się do wiedzy ucznia, nawet jeśli było to sprzeczne z treścią omawianych zagadnień⁷¹. Różnice w poglądach między uczniem a nauczycielem uznawał za naturalny proces rozwoju⁷². Poszukiwanie metody dostosowanej do konkretnego ucznia wydawało mu się oczywiste. Głównym celem było wyrobienie woli, a to z kolei stanowiło wstęp do kształtowania indywidualności. W relacjach z uczniami przestrzegał przed uprzedzeniami i osobistymi względami, krytykował płytkie oceny i sądy. Był

65 Tamże, s. 59–60.

66 Tamże, s. 88.

67 Tamże, s. 85–96.

68 Tamże, s. 90.

69 Tamże, s. 64–65.

70 Nauczyciel, s. 68–69.

71 Pisze: „Chcesz wpoić jakieś wyobrażenie, niech naprzód idzie jego forma uprzejma, z duchem młodzieńca, z jego nawet przesadami zgodna; a za tą formą dopiero, niech zasłonięta, rozebrana wielkością ilością formy, sama treść się posuwa”; tamże, s. 97–98.

72 Tenże, *Rzecz o pojęciach ludzkich, ich pochodzeniu i rozwijaniu się*, Warszawa 1846, s. 19.

przekonany, że należy im w sposób umiejętny uświadamiać błędy, aby sami potrafili je dostrzec w swoim postępowaniu⁷³.

Uczeń

Młody człowiek zdaniem Jezierskiego posiadał olbrzymi potencjał umysłowy, dlatego pokładał on nadzieję w młodych ludziach i zalecał właściwie ich przygotowanie podczas edukacji szkolnej⁷⁴. Ucznia postrzegał jako niewielki, ale znaczący element systemu, jakim była szkoła. Doceniał różnorodność charakterów, odmienne pochodzenie społeczne. Podkreślał znaczenie wiary nauczyciela w możliwości i potencjał uczniów. Pisał: „Dlaczegoż kochany nauczycielu, nie przepuścić, że w gronie słuchających cię dzieci, albo młodzieńców, ukrywać się może Kopernik, Galileusz, albo Lejbnic? Że jeden z nich może odkryć nowe drogi rozumowi; prowadzić przemysł nowym kierunkiem; wywrócić z korzeniem stare wyobrażenia towarzyskie?”⁷⁵. W swoich rozważaniach nie dokonywał podziału uczniów ze względu na ich poziom intelektualny i zdolności. Przekonywał, że najważniejszym celem było poznanie ich możliwości i zainteresowań⁷⁶. Niezależnie od tego, czy podejmował pracę z uczniem przeciętnym czy zdolnym, musiał okazywać mu taką samą pomoc i wsparcie, dać przykład w postaci własnego zaangażowania i determinacji w dążeniu do osiągnięcia celu⁷⁷.

W procesie rozwoju kładł nacisk na skłonności do marzeń oraz umiejętność poznania innych ludzi⁷⁸. W szczególności zalecał kształcenie cechy, jaką była szlachetność⁷⁹. Doceniał okres dzieciństwa, ale zwracał uwagę na przeobrażenia w psychice dziecka przekształcającego się w młodego człowieka. Nauczyciel powinien być świadomy tego zjawiska, ponieważ wówczas następują zmiany w zachowaniu wychowanka, charakterze oraz w procesie myślenia⁸⁰. Radził cierpliwość i zrozumienie dla tego procesu, ponieważ rozwój dziecka zachodzi we właściwym czasie i tempie, nauczyciel jedynie może kierować, dawać własny

73 Tenże, *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego*, s. 103–104.

74 Tamże, s. 11–12.

75 Tamże, s. 163.

76 Tamże, s. 164.

77 Tamże, s. 164.

78 Tamże, s. 78.

79 „[...] jeśli wydobędziesz szlachetność, masz wszystko, czego tylko rzewnie zażadasz”; tamże, s. 70.

80 Tamże, s. 107–108, 117.

przykład i zachętę do działania, a nie narzucać i zmieniać ucznia przeciwnie do jego natury⁸¹.

Był zdania, że w procesie nauczania uczeń powinien postawić na samokształcenie, w którym wiodącą rolę odgrywał również nauczyciel jako przewodnik. Ponadto zalecał traktować wychowanka podmiotowo, dzięki czemu nauczyciel mógł wspomagać jego rozwój samodzielności i odpowiedzialności naukowej⁸². W procesie wychowania i edukacji ucznia doceniał rolę osób dojrzałych. Wychodził z założenia, że należy wykorzystać zasoby ich doświadczeń i mądrości. Tym samym podkreślał szacunek dla starszych, ale również dla całego dorobku ludzkości i wiadomości przekazywanych z pokolenia na pokolenie⁸³.

Zakończenie

Jezierski był przeciwnikiem wychowania domowego. W jego opinii ta forma nauczania była niekorzystna dla ucznia, nie umożliwiała mu współzawodnic-

twa, szerokiej wymiany poglądów, konfrontacji z innymi osobami o różnym charakterze i przede wszystkim nie wpajała miłości do szkoły tak jak to ma w niej miejsce⁸⁴. Jego zdaniem w edukacji publicznej treści i zasób wiedzy nie były najważniejsze, to forma, sposób dochodzenia do rzeczy i sztuka dialektyki czyniły ją wyjątkową⁸⁵. Dlatego optował za nauczaniem w szkole publicznej, nie w domu, pod kloszem, w szkolnej izolacji od społeczeństwa⁸⁶.

W swoich rozważaniach Jezierski nawiązywał do poglądów wielu filozofów i pedagogów. W jego postulatach możemy odnaleźć odwołania m.in.: do Immanuela Hermanna Fichte⁸⁷, Georga Wilhelma Friedricha Hegla⁸⁸, Bronisława Trentowskiego⁸⁹

81 Tamże, s. 116–117.

82 Tamże, s. 172.

83 Tamże, s. 136–138.

84 Jezierski pisał: „Uczeń chowany w domu nie może nigdy wyczerpać skurczonych sił umysłowych, bo nie ma do tego organicznej potrzeby, patrząc ciągle w jedną barwę, w jeden kształt, w jedną płaszczyzną pojęcia”; tamże, s. 33.

85 Tamże, s. 35.

86 „W domu wszystkie uczucia drzemią snem jednostajnym, – bo nie ulegają żadnym wstrząśnieniom, żadnym pobudkom, tam nie ma właściwego życia, bo nie ma czynu”; tenże, *Społeczne i naukowe stanowisko szkoły*, s. 653.

87 H. Jakuszeko, *Fichte Immanuel Hermann*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 3: E–Gn, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2002, s. 414–416.

88 W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 2004, s. 211–219.

89 A. Walicki, *Bronisław Trentowski*, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 1: 1831–1863, red. tenże, Warszawa 1973, s. 369–375.

i Augusta Cieszkowskiego⁹⁰. W postulatach dotyczących szkoły sięgał po odmienne od tradycyjnych rozwiązania pedagogiczne. Wpisał się w Hegłowski trend filozofii wychowania lat czterdziestych dziewiętnastego wieku⁹¹. Podejmowane przez niego problemy nie straciły na aktualności.

Streszczenie: Feliks Jezierski (1817–1901) był nauczycielem, pisarzem, filozofem. Jego zainteresowania pedagogiczne powstały na gruncie pracy zawodowej, nauczycielskiej. W pismach poświęconych dziedzinie zarówno pedagogiki, jak również filozofii podejmował ważne zagadnienie szkoły, w tym w szczególności nauczyciela i ucznia. W swoich rozważaniach przedstawiał obraz instytucji, która powinna przygotowywać młodego człowieka do dorosłego życia. Nie koncentrował się na opanowaniu programu nauczania, ale na umiejętności myślenia, wyrażania własnych sądów. Nauczyciela czynił najważniejszym ogniwem szkoły, odpowiedzialnym za realizację postawionych celów. Łączył jego pracę dydaktyczną i wychowawczą, podkreślał znaczenie jego obowiązków zawodowych. Był przekonany, że funkcja, którą pełni wymaga od niego szczególnego przygotowania i zaangażowania. W organizacji nauczania i wychowania potrzeby ucznia traktował jako szczególne jej kryterium.

Słowa kluczowe: Feliks Jezierski, szkoła, nauczyciel, uczeń, Królestwo Polskie.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe Lubelskie, Gimnazjum Wojewódzkie Lubelskie, sygn. 131, 132, 159, 160, 192.

Archiwum Państwowe w Warszawie, Zbiór Korotyńskich, sygn. X/912.

Bayron Gordon J., *Dwie tragiedye historyczne. Dwaj Foskarowie, Marino Faliero*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1889.

Berkely J., *Rzecz o zasadach poznania*, tłum. z ang. F. Jezierski, red. H. Struve, Warszawa 1890.

Brandes J., *Główne prądy literatury XIX stulecia*, t. 1–5, Warszawa 1882–1884. Do rozważenia, do usunięcia lub zostawienia.

Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami, t. 3, cz. 2: Dzieje literatury nowożytnej, okres pierwszy – czasy humanizmu i reformacji, oprac. F. Jezierski, Warszawa 1891.

Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami, t. 4, cz. 1: Dzieje literatury nowożytnej, okres drugi – czasy reakcji i pseudo-klasycyzmu, opracowany przez E. Porębowicza, J. A. Święckiego, F. Jezierskiego, Warszawa 1893.

⁹⁰ Tenże, *Lata 1815–1863*, w: *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, red. tenże, Warszawa 1986, s. 62–72.

⁹¹ Tamże, s. 57–60.

- Fulham E., *Biała Góra*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1859.
- Goethe W. J., *Faust*, cz. 1, 2, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1880.
- Jezierski F., *Ćwiczenia pamięci*, w: *Encyklopedia Wychowawcza*, red. J. T. Lubomirski, E. Stawski, S. Przysański, J. K. Plebański, t. 2, Warszawa 1982, s. 608–617.
- Jezierski F., *Dokonania*, „Przegląd Naukowy”, 2 (1843) nr 3, s. 120
- Jezierski F., *Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego. Dzieło napisane dla rodziców i nauczycieli*, Warszawa 1847.
- Jezierski F., *O dwóch pierwiastkach myślenia*, „Przegląd Naukowy”, 4 (1845) nr 9, s. 308–309.
- Jezierski F., *Ogólny przegląd estetyki Hegla*, „Przegląd Naukowy”, 7 (1848) nr 19, s. 23–32.
- Jezierski F., *Przygotowania do wiedzy mowy polskiej*, Warszawa 1843.
- Jezierski F., *Rzecz o pojęciach ludzkich, ich pochodzeniu i rozwijaniu się*, Warszawa 1846.
- Jezierski F., *Społeczne i naukowe stanowisko szkoły*, „Przegląd Naukowy”, 4 (1845) nr 20, s. 645–655.
- Lange A. F., *Historia filozofii materialistycznej i jej znaczenie w teraźniejszości*, t. 2, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1881.
- Lewald K., *Historia XIX wieku na podstawie źródeł i najnowszych opracowań*, Warszawa 1888.
- Longfellow W. H., *Duma o Hawiacie*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1860.
- Longfellow W. H., *Ewangelina, powieść z dziejów anglo-amerykańskich*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1857.
- Longfellow W. H., *Złota legenda*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1857.
- Męczennicy myśli wg I. Barniego i A. Krzyżanowskiego*, oprac. K.L., Warszawa 1883.
- Shelley B. P., *Prometeusz rozpięty*, tłum. F. Jezierski, Warszawa 1987.
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Oświecenia*, t. 3, Warszawa 1868.

Literatura przedmiotu

- Błachnio R. J., *Biblioteka Warszawska forum polskiej filozofii w latach 1841–1915*, Bydgoszcz 1999.
- Brykalska M., *Kłosy. Czasopismo Ilustrowane Tygodniowe*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984, s. 449.
- Gomulicki W., *Warszawa wczorajsza*, zebr. i oprac. J. W. Gomulicki, Warszawa 1961.
- Grychowski A., *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich od średniowiecza do 1968 r.*, Lublin 1974.
- Hahn H., *Feliks Jezierski*, w: *Encyklopedia wychowawcza*, t. 6, Warszawa 1904, s. 1–4
- Jakuszek H., *Fichte Immanuel Hermann*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 3: E–Gn, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2002, s. 414–416
- Królikowski L., *Szkolnictwo dawnej Warszawy. Rzecz o korelacji pomiędzy rozwojem miasta a szkolnictwem. (Od połowy XVII wieku do wybuchu drugiej wojny światowej)*, Warszawa 2008.

- Lepianka J., *Życie i twórczość Feliksa Jezierskiego*, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 4 (1984) s. 124–165.
- Lepianka J., „*Twórczość*” jako kategoria filozoficzna w poglądach Feliksa Jezierskiego, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 2 (1982) s. 150–160.
- Lepianka J., *Feliks Jezierski – życie i dzieło*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 32 (1989) nr 1, s. 21–38.
- Lepianka J., *Filozofia społeczna Feliksa Jezierskiego i jej pedagogiczne implikacje*, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 6 (1986) s. 304–329.
- Lepianka J., *Rola nauczyciela w życiu społecznym narodu i koncepcji Feliksa Jezierskiego (1817–1901)*, „Zeszyty Naukowe. Prace Instytutu Nauk Społecznych”, 5 (1985) s. 118–139.
- Lepianka J., *Wychowanie społeczne w koncepcji Feliksa Jezierskiego*, „Zeszyty Naukowe. Prace Studium Nauk Społeczno-Politycznych” (Koszalin), 1 (1978, druk 1980) s. 31–50.
- Michalski J., *Wokół myśli o nauczycielu Feliksa Jezierskiego*, w: *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim. Od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości 1815–1918*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2016, s. 100–110.
- Prus B., *Kroniki*, t. 20, Warszawa 1970.
- Raczek H., *Gimnazjum lubelskie w okresie międzypowstaniowym (1833–1863)*, w: *Szkoła czterech wieków. Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Staszica w Lublinie*, red. R. Kucha, Lublin 1992, s. 95–117.
- Sadurski I., *Korpus nauczający Gimnazjum Wojewódzkiego (gubernialnego) w Lublinie w latach 1832–1864*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 35 (2007) nr 2, s. 143–166.
- Stepień M., *Przegląd Naukowy, Literaturze, Wiedzy i Umnictwu Poświęcony*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, Warszawa 1985, s. 245–246.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 2004.
- Tomaszewski E., *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego (1832–1864)*, w: *Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1975, s. 110–198.
- W. R.-S., W. A.-Sz., *Jezierski Feliks (1817–1901)*, w: *Dawni Pisarze Polscy, od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 2, Warszawa 1983, s. 51–52
- Walicki A., *Bronisław Trentowski*, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 1: 1831–1863, red. A. Walicki, Warszawa 1973, s. 348–396.
- Walicki A., *Lata 1815–1863*, w: *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, red. A. Walicki, Warszawa 1986, s. 9–133.
- Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870. Materiały źródłowe*, wybór, wstęp i oprac. K. Poznański, Warszawa 1993.
- Wieniawski J. (Jordan), *Kartki z mego pamiętnika*, Warszawa 1911.
- Wiercieński W., *Pamiętniki*, przedm. i oprac. A. Zajączkowski, Lublin 1973.
- Żbikowski P., *Feliks Jezierski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 199–200.